ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VI

Mesnevî: Hikâyenin Şiiri

TURKUAZ

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VI

Mesnevî: Hikâyenin Şiiri

Hazırlayanlar
Hatice Aynur
Müjgân Çakır
Hanife Koncu
Selim S. Kuru
Ali Emre Özyıldırım

TURKUAZ

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VI
Mesnevî: Hikâyenin Şiiri

Turkuaz Yayınları: 20
Edebiyat: 8

ISBN 978-605-88909-4-7

Hazırlayanlar
Hatice Aynur
Müjgân Çakır
Hanife Koncu
Selim S. Kuru
Ali Emre Özyıldırım

İstanbul, Mayıs 2011

Yayın sorumlusu
Emin Nedret İşli

Kitap tasarımı
Ersu Pekin

Baskı ve cilt
Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mahallesi,
Soğuksu Caddesi,
No: 3 34408
Kağıthane, İstanbul
0212 294 10 00
Sertifika No: 12055

Turkuaz Yayınları
Emir Nevruz Sok. No: 12
Panayia Apt. Galatasaray 34430, İstanbul
web: sahaf-turkuaz.com
tel: (212) 245 45 88
faks: (212) 245 45 84

© Tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yazarların ve yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI VI

Mesnevî: Hikâyenin Şiiri

İçindekiler

7 *Önsöz*
10 Program

13 — 22 **GİRİŞ**
15 Selim S. Kuru
Anadolu'da mesnevînin hikâyesini yazmak

25 — 163 **İRAN EDEBİYATINDAN TÜRK EDEBİYATINA MESNEVÎ**
27 Adnan Karaismailoğlu
Doğu edebiyatı geleneğinde Farsça ve Türkçe mesnevîlerin ortak yönleri
37 Derya Örs
Bir anlatım şekli olarak Klasik Türk ve İran edebiyatında mesnevî
47 Sadık Armutlu
Farsça ve Türkçe Şem' ü Pervâne'ler arasında bir karşılaştırma denemesi

165 — 216 **MESNEVÎDE ANLATMANIN YOLLARI**
167 Dursun Ali Tökel
Kurmacadan anlatıya: kendisi için olmayan bir metin olarak mesnevî
195 Selim S. Kuru
Destânı mesnevîde anlatmak: Gülşehrî, Âşık Paşa ve Mes'ûd'un eserleri hakkında gözlemler

219 — 260 **MESNEVÎNİN İÇERDİKLERİ**
221 Rıfat Kütük- Lokman Turan
Mesnevîlerin sebeb-i te'lif ve hâtime bölümlerini Türk edebiyatı tarihi kaynağı olarak okumak
231 Ayşe Yıldız
Türkçe mesnevîlerde kıt'a ve nazım kullanımı

263 — 298 **MESNEVÎNİN SÛRETLERİ**
265 Serpil Bağcı
Sûrete âşık olmanın sûretleri
287 Yaşar Aydemir
Mecmûalara yansıyan mesnevî zevki

301 — 336 **EKLER**
303 Peter Chelkowski
Ek 1: *Drama ustası Nizâmî*
317 İbrâhîm İkbâlî-Hüseyin Kamerî Gîvî
Ek 2: *Farsça üç lirik manzumenin psikolojik tahlili: Hüsrev ü Şîrîn, Leylî vü Mecnûn ve Vîs ü Râmîn*

339 Kaynakça

Edebiyat tarihi çalışmaları bir metnin mevcudiyetinden haberdar olmakla başlar. Biz eski edebiyatımıza ait eserlerin mevcudiyetinden gelenek, bibliyografya, biyografi ve kimi zaman da tesadüfün yardımıyla haberdar oluruz. Varlığı tescil edilen edebî eser, edebiyat tarihimizin ilgi alanına girer. Bu noktadan itibaren edebiyat tarihçisinin yapacağı ilk iş, metnin sahibini tespit etmek olmalıdır. Zira her edebî metin, sahibinin varlığına tanıklık eden en ciddi vesika olma hüviyetini de taşır.

Eserin sahibini tayin eden araştırmacı tabiatıyla onu tanımaya çalışacak ve bunun için türlü kaynaklara müracaat edecektir. Eserin eldeki kopyalarının sağlam olup olmadığı, müellifin eserini te'lîf ya da tercüme olarak ortaya koyup koymadığı, eserine verdiği ismin belirlenmesi, tercüme ise kimin eserinin tercümesi olduğu, te'lîf ise müellifin etkilendiği kaynakların tespiti, eserin hangi saiklerle yazılmaya başlandığı, hangi tarihte tamamlandığı, manzum ise beyit tutarı, müellifin diğer eserlerine eldeki metinde temas edip etmediği eski Türk edebiyatı tarihçisinin çözmek durumunda olduğu başlıca meselelerdir.

Biz bu çalışmamızda mesnevîlerin sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerini bu meseleleri çözmede yapacakları katkılar bakımından değerlendirmeye çalışacağız.[1] Üzerinde değerlendirmelerde bulunacağımız eserleri seçerken sebeb-i te'lîfleri geniş çevreler tarafından bilinen ve şairleri edebiyat tarihleri tarafından ayrıntılı olarak ele alınan mesnevîlerden ziyade, nüshaları az olan ve

1 Mesnevîlerde sebeb-i te'lîf bölümü ile ilgili olarak şu çalışmalara da bakılabilir: Hasan Kavruk, *Türkçe mesnevîlerde sebeb-i te'lif* (Malatya: Özserhat Yayıncılık, 2003); Şeyma Büyükkavas Kuran, "Mesneviden romana uzanan sebeb-i te'lif yolu üst kurmacaya mı çıkar?" *Turkish Studies* 1, s. 2 (2006): 172-201; Sevda Önal, "Sebeb-i te'liflerdeki ortak ve farklı temalar," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 35 (2007): 105-24; Gönül Ayan, "Anadolu sahasında yazılan bazı "Yusuf u Züleyha" mesnevilerinde sebeb-i telifler" *Turkish Studies*, s. 4/3 (2009): 227-72; Lokman Turan, "Türk edebiyatında şiir yazma sebepleri ve Edirneli Örfî Mahmud Ağa Divanı'ndaki on iki gazelin yazılma sebepleri üzerine," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, s. 3 (2009): 367-95.

edebiyat tarihi kaynaklarında müelliflerine ya hiç yer verilmemiş ya da çok az yer verilmiş mesnevîleri tercih ettiğimizi söylemeliyiz. Zira bu tarz mesnevîlerde sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümleri, şairi ve eseri belirleyip tanımakta edebiyat tarihçisinin yegâne kaynağı durumundadır.

● ● ● ●

Bilindiği gibi bir edebiyat terimi olarak mesnevî her beyti kendi arasında ayrı ayrı kafiyeli olan ve aruz vezninin kısa bahirleriyle yazılan nazım şekline verilen isimdir. Diğer nazım şekillerine göre kafiye bulmada tanıdığı kolaylık bu nazım şekliyle her türlü konuyu işleyen uzun eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Mesnevî nazım şekli zaman içinde gelenekselleşen bir plana sahiptir. Buna göre bir mesnevî üç ana bölümden oluşur: Giriş, asıl konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü.

Mesnevîlerin giriş bölümlerinde ise şu alt başlıklar bulunur: Besmele, tevhid, münacat, naat, miraciyye, mucizat, dört halifeye övgü, padişaha ve devlet büyüğüne övgü, sebeb-i te'lîf.

Asıl konunun işlendiği ikinci bölüm, mesnevînin ana bölümüdür. "Âgâz-ı dâstân", "matla-ı dâstân", "âgâz-ı kıssa", "âgâz-ı kitâb" gibi başlıklarla başlayan bu bölüm mesnevîlerin tasnifine esas teşkil eder ve diğer bölümlerden daha hacimli olur.

Mesnevîlerin son bölümünde yer alan ve eserin bittiğine işaret eden hâtime bölümü, "hâtimetü'l-kitâb", "hâtime-i kitâb", "hatm-şuden-i ....", "tamâm-şuden-i ...." gibi başlıklarla karşımıza çıkabilir. Bu bölümde mesnevî sahibi, Tanrı'ya hamd ü senâ ve dua eder, sultanı överek saltanatının devamını diler, eseriyle ve şairliğiyle övünür, tanınmış mesnevî şairlerini ve eserlerini anar, eserine verdiği ismi bildirir; hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlerle metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara ikaz ve yergi yollu sözler söyler ve bunların esere vereceği zarardan Tanrı'ya sığınır, mesnevînin beyit sayısını, veznini, yazıldığı tarihi ve yeri

zikrederek okuyucudan hayır dua talebiyle eserini bitirir. Çoğu mesnevîde yukarıda gösterilen hususların hepsi birden bulunmadığı gibi, sayılanların dışında kalan noktalar da görülebilir.[2]

Türün konvansiyonel tertibi içinde asıl konuya geçtiğinde geleneğe uygun olarak ele aldığı mevzudan uzaklaşmak istemeyen şairin kendinden rahatlıkla bahsedebileceği yegâne alan olarak sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümleri kültür ve edebiyat tarihimiz açısından ayrı bir önem taşırlar. Esasen sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümleri İslam medeniyetinin kitap tertibi içinde gelenekselleştirdiği bölümlerdendir. Bu bakımdan manzum ya da mensur olsun bu medeniyet dairesi içinde neşet eden hemen her eserde sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerinin bulunduğunu rahatlıkla söylebiliriz.[3]

Şair veya yazar sebeb-i te'lîf kısmında eserini yazma nedenini çoğunlukla kendisi dışında gerçekleşen ve çoğu eserlerde müştereklik arzeden bir hadiseye bağlar. Manzum eserlerde bu nedenlerin şiirselliği dikkat çeker. Şair, düşünde büyük mesnevî üstatlarıyla konuşur veya kendi âlemine dalmışken "hâtif"ten bir ses işitir. Bunlar şaire filan konulu bir mesnevî kaleme almasını telkin ve tavsiye ederler. Ya da şair, dostlarıyla bir mecliste oturup ünlü bir mesnevîyi okurken, mecliste bulunan arkadaşları ondan benzeri bir eser yazmasını talep ederler. Hatta bu işi ancak kendisinin başarabileceğini söyleyerek şairi bir imtihan ortamına çekerler. Kimi zaman da sultan ya da başka bir devlet büyüğü, Farsça ya da Arapça yazılmış bir eserin Türk diline kazandırılmasını şairden veya yazardan isteyebilir.[4]

Şair veya yazar eserini yazma nedenlerini açıklarken bu arada isminden, diğer eserlerinden, bağlı olduğu düşünce sisteminden, sanat anlayışından, etkilendiği üstatlardan, bundan sonraki proje-

2 İsmail Ünver, "Mesnevî," *Türk Dili Dergisi: Türk Şiiri Özel Sayısı II: Divan Şiiri*, s. 415-16-17 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986): 448.

3 Mensur eserlerde sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerine örnek olmak üzere şu eserlere bakılabilir: Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, *Envârü'l-âşıkîn* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1278 [1861-62]), 3-6; 407-09; Sürûrî Muslihiddîn Mustafa, *Bahrü'l-Ma'ârif*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9122, 1b-2a.

4 Ünver, a.g.e., 437.

lerinden, kaleme aldığı eserin tercüme olup olmadığından, eserini kime sunduğundan, eserin isminden ve manzumsa beyit sayısından, eserini hangi tarihte ve kaç yaşında yazdığından bahseder.

Biz bu çalışmada sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerini mesnevîler ile sınırlandıracağımızı ve bu bölümleri Türk edebiyat tarihçisinin karşılaşacağı kimi sorunları çözmede yapacakları katkılar bakımından ele alacağımızı bir kez daha hatırlatalım.

Eski edebiyatımıza ait dil ve edebiyat yâdigârları günümüze önemli oranda el yazması şeklinde ulaşmıştır. El yazması kitaplarda mesnevînin ve müellifin ismini tespit etmek için türlü yollar takip edilebilir. Eğer nüsha herhangi bir kütüphanede bulunuyorsa katalog kayıtlarına başvurulur. Lakin eser ve müellif isimlerinin kataloglama sırasında yanlış tespit edilmiş olabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bazı hâllerde kataloglama esnasında eldeki eserin isminin ve sahibinin hiç teşhis edilemediği de vâkîdir. Böyle bir durumda edebiyat tarihçisi eldeki nüshaya müracaat etmelidir. Nüshanın zahriye tabir edilen giriş sayfasında veya metnin hemen başlangıcından önce bir başlık şeklinde yazarın ve eserin kimliği kaydedilmiş olabilir. Bu kayıtlar araştırmacının işini kolaylaştıracaktır. Kimi el yazmalarında bu bilgilerin de ihmal edildiği görülür. Böyle zamanlarda eserin manzum ya da mensur olması eserin ismini ve müellifini tayin etmek açısından önemlidir. Eldeki eser bir divan ise manzumelerin mahlas beyitlerine bakılır. Divanlar ekseriyetle sahiplerinin isimleriyle anıldığı için bu ameliye ile hem eserin ismi hem de şairi tespit edilmiş olur. Eğer eldeki eser mensur ise o hâlde araştırmacının dikkatini eserin başlangıç kısmına, özellikle müellifin eseri yazma sebeblerini naklettiği sebeb-i te'lîf bölümüne ve eserin son kısmını oluşturan hâtime, bitiş bölümüne teksif etmesi gerekir. Yazar bu kısımlarda bir vesileyle adından ve eserine verdiği isimden bahsetmiş olabilir. Eskiden mensur eserler içerisinde hâle münasip beyitlerin, nazmların yer alabildiği göz önüne alınırsa hiç değilse müellifin ismini tayin için bu manzumeler de dikkatle tetkik edilmelidir. Hakeza mesnevîler içinde yer alan hâle münasip gazeller de, mü-

ellifin ismini tespit etmek bakımından anahtar olarak kullanılabilir. Bunlara ilave olarak bazı durumlarda müstensih, eserin adını ve müellifini istinsah kaydı içerisinde zikredebilir. Bilhassa baştan ve sondan eksik olan eserlerin ismini ve sahibini belirlemek edebiyat tarihçisinin işini zorlaştıracaktır.

Muslihî ve Âbidî'nin mesnevîleri

Mesnevî nazım şekliyle yazılmış eserlerin isimleri ve müellifleri de kütüphane kayıtlarından, başta tezkireler olmak üzere edebiyat tarihi kaynaklarından, eldeki nüshaların zahriye ve başlangıç kısımlarından öğrenilebilir. Kimi durumlarda bu vasıtaların hiç biri eserin ve müellifin ismini anmamış olabilir. O hâlde edebiyat tarihçisinin eserin kendisinden ve onun gelenekselleştirdiği bölümlerden yardım almasından başka çıkar yol kalmaz. Şimdilik tek nüshasını tespit ettiğimiz Muslihî Mevlidi buna örnek verilebilecek niteliktedir. Eldeki tek nüshanın zahriyesinde eserin ismi bulunmamaktadır. Sadece başlangıç kısmında "Hazâ Kitâb-ı Mevlûdü'n-Nebî" ifadesi yer almakta, müellif ismi belirtilmemektedir. Eser sebeb-i te'lîf kabul edilecek bir başlığa da sahip değildir. Şair, mevlidin faziletlerinden bahsederek asıl konuya girer. Biz şairin ismini asıl konu içerisine yerleştirdiği hâle münasip gazeller içinde buluruz:

> Sad hezârân hamdüli'l-lâh ol Huzâ'ya Muslihî
> Tâ ezelden hû diyü güftâre gelmişlerdenüz[5]
>
> ...
>
> Afv-ı isyân ol Huzâ'ya Muslihî
> Yaraşur çün lâle-hadd üstinde hâl[6]

5 Muslihî, *Gül-efşân*, Rıfat Kütük Özel Kütüphanesi, 6b.

6 a.e., 25a.

Şair metnin başında türün ismiyle mevlid olarak anılan mesnevîsine verdiği asıl adın "Gül-efşân" ve yazılış tarihinin ise 913 /1507 olduğunu hâtime bölümünde şu beyitlerle haber verir:

Çü hatm oldı kitâb-ı Gül-feşân'um
Kodum târîhi der-sahn-ı gül-istân

Temâm oldı kitâbum hamdüli'l-lâh
Bi-avni'l-lâh te'âlâ Hayy u Mennân

Temâm idüp tokuz yüz on üçünde
Dahi vaz' eyledüm adın Gül-efşân[7]

Edebiyat tarihi kaynaklarında hakkında bilgi bulunmayan 16. yüzyıl şairi Âbidî de *Ravzatü'l-İslâm* isimli mesnevîsinin sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerinde hayatı ve eseri hakkında kıymetli bilgileri okuyucu ile paylaşır. Ona göre fâni ömrü baki kılmak ancak ilim, cömertlik ve yiğitlik hünerleriyle mümkündür:

Kişide üç hüner olsa revâdur
Bulardan hâli olmak ne revâdur

Birisi ilm bir dahi sehâvet
Birisi dahi oldur kim şecâ'at[8]

Lakin şair zengin olmadığı için cömertlik, güçlü olmadığı için de yiğitlik gösteremediğinden yakınır:

Ganîlik yok sehâvet idesin sen
Kavîlik yok şecâ'at idesin sen[9]

Bununla beraber şair yeterli ilmî kudrete de sahip olmadığı kanaatindedir:

---

7 a.e., 32b.

8 Âbidî, *Ravzatü'l-İslâm*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 886, 6a; Rıfat Kütük Özel Kütüphanesi, 3b (Devam eden dipnotlarda RK.).

9 a.e., 06 Mil Yz B 886, 6a; RK, 3b.

İlimde ol kadar mâhir değilsin
Mevâlî safına kâdir değilsin[10]

Bütün bu hünerlerden mahrum olan Âbidî için söz söylemek, bir kitap ortaya koymak dünyada iyi bir isim bırakmanın, hayır dua ile anılmanın tek çaresi olarak görünmektedir:

Elünde yogise mâl ü menâlünq
Dilünde varise söyle mecâlün[11]

Zira zaman akıp gitmekte, hazan yeli ömür baharını soldurmaktadır. İnsanın amel defterinin öldükten sonra da açık kalmasının tek yolu hayırla anılmaya vesile olacak bir eser bırakmaktan geçmektedir. Ancak yaşı altmışa dayanan şair bunu gerçekleştirememenin ıstırabı içindedir:

Bu ma'nîden var idi ıztırâbum
Ne sûretden görine feth-i bâbum

Yakîn olmuş idi sittîne yaşum
Akardı dâimâ derdile yaşum[12]

İstanbul'da ikamet eden şair bu müşkili çözmek için mürşidine başvurur. Mürşidi ona fıkıh alanında muteber bir kitap olan Rüknü'l-İslâm Muhammed bin Ebûbekir el-Buhârî'nin (ö. 573 /1177) *Şir'atü'l-İslâm* isimli eserini nazmen tercüme etmesi ve sultana sunması tavsiyesinde bulunur. Sultanın bu tercümeyi beğenmesi eserin meşhur olmasına vesile olacak dolayısıyla şairin ismi de unutulmaktan kurtulacaktır. Zira sultanın beğendiği bir eser halk tarafından da beğenilecektir:

10 a.e., 06 Mil Yz B 886, 6a; RK, 3b.

11 a.e., 06 Mil Yz B 886, 6a; RK, 3b.

12 a.e., 06 Mil Yz B 886, 6b; RK, 4a. Görebildiğimiz nüshalar içinde şairin yaşını 50 olarak kaydeden tek yazma 06 Hk 102/2'dir. bkz. 34a. Bu nüsha yazılma nedeni hususunda da diğer nüshalardan farklı bir rivayet nakleder. Bu rivayete göre şair, II. Bâyezîd'in (salt. 1481-1512) Alemşâh'tan olan torunu Şehzade Osmân'a hocalık yapmaktadır ve onun arzusu üzerine *Şir'atü'l-İslâm*'ı nazmen tercüme etmiştir.

Eger dilden iderse ana meyli
Ana ragbet idiser halk hayli

İnâyet gözile ger baka ol şâh
Ne dilerse dilegin vire Allâh[13]

Mürşidinin tavsiyesi üzerine şair hemen *Şir'atü'l-İslâm*'ın bir nüshasını bulur ve mütalaaya başlar. Arapça yazılan bu eseri hayli beğenir ve nazmen tercüme etmeye karar verir. Ancak şiir sahasında kudretinin olmayışı onu sıkıntıya sevk etmektedir. Bu endişeyle namaz kılar, Allah'a yakarır ve istihareye yatar. İstiharede beklediği işareti alan şair Hakk'a sığınarak kitabı tercüme etmeye girişir. Âbidî sebeb-i te'lîfin tam bu noktasında tercümeyi sunacağı sultanı da haber verir:

Dirisen kim durur ol şâh-ı devrân
Selîm Şâh ibn-i sultân Bâyezîd Hân[14]

Şair tercümesini 917 /1511 tarihinde yaptığını, İstanbul'da başladığı tercümeyi Demirhisar'da[15] tamamladığını, eserine *Ravzatü'l-İslâm* adını uygun bulduğunu şu beyitlerle bildirir:

Bu dil levhine nakş itdükde kudret
Tokuz yüz on yidi olmuşdı hicret

Sitânbûl içre olup ibtidâsı
Temürhisârda oldı intihâsı[16]

...

Kitâbı nazm iden adın komuşdı
Adını Ravzatü'l-İslâm dimişdi[17]

13 Âbidî, a.g.e., RK, 5a.

14 a.e., RK, 6a. Eserin 06 Mil Yz B 886 numaralı nüshasının sebeb-i te'lifinde tercümenin Gazi Yakûb Paşa'ya sunulduğu yazılıdır. bkz. 7a.

15 Bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Struma-Karasu vadisinin doğu kenarında, Serez-Selanik demiryolu üzerinde bir kasaba.

16 Âbidî, a.g.e., 06 Mil Yz B 886, 8b; RK, 6a.

17 a.e., 06 Mil Yz B 886, 8b; RK, 6b.

Sebeb-i te'lîfin sonunda şair ismini de şöyle zikreder:

Murâdın kullara viren Hudâ'dur
Murâdı 'Âbidî'nün hôd du'âdur[18]

Âbidî hâtime bölümünde de eserini 915 /1509 yılında Ramazan ayının onunda Demirhisar'da tamamladığını, beyit adedinin 1950 olduğunu okuyucu ile paylaşır:

Hem oruc ayınun onunda temâm oldı kitâb[19]
İtmeyeler lutf idüp bize hatâsıyçün hitâb

Hem Temürhisâr bu dürrün nazmına menzil idi
Hem Resûlün hicreti tokuz yüz on beş yıl idi

Ger sorarlarsa bunun ebyât 'adedinden hisâb
Bin tokuz yüz elli beyt oldı 'adedde bu kitâb[20]

Son olarak Âbidî kitabını okuyanlardan hayır dua talep ve ismini tekrar ederek eserini bitirir:

Anlara Hak rahmet ide bunı okuyanlara
Âbidî'ye rahmetu'l-lâhi aleyh diyenlere[21]

Âbidî hakkında yukarıda özetini verdiğimiz sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerinden öğrendiğimiz bilgileri şöyle değerlendirebiliriz: Şair, Rüknü'l-İslâm Muhammed bin Ebûbekir el-Buhârî'nin *Şir'atü'l-İslâm* isimli eserini dünyada iyi bir ad bırakabilmek düşüncesiyle mürşidinin tavsiyesi üzerine nazmen tercüme etmiş, İstanbul'da başladığı tercümeyi 915 yılının Ramazan ayının onunda (22 Aralık 1509) Demirhisar'da tamamlamış ve 917 /1511'de Yavuz Sultan Selîm'e (ö. 1520) sunmuştur. Şair eserini yazmaya başladığı tarihte altmış yaşında olduğunu söylediğine ve eser 915'te tamamlandığına göre 855 /1451 civarında İstanbul

18 a.e., 06 Mil Yz B 886, 9a; RK, 6b.

19 RK nüshasında tercümenin tamamlandığı ay Cemâziye'l-âhir olarak gösterilmiştir (84b).

20 Âbidî, a.g.e., 06 Mil Yz A 4165, 72a; RK, 84b.

21 a.e., 06 Mil Yz A 4165, 72a; RK, 85a.

dışında bir yerde doğmuş olmalıdır. Yine sebeb-i te'lîften anlaşıldığına göre Âbidî ilmiyye mesleğine mensup bir kimse olarak İstanbul'da ve Demirhisar'da bulunmuştur. 50 bab şeklinde düzenlenen tercüme 1950 beyitten ibarettir.

Âbidî'nin sebeb-i te'lîfini önemli kılan hususlardan biri de şair ve yazarların eserlerini devrin büyüklerine, özellikle sultana sunmalarının nedenlerinden birini izhar etmesidir. Çoğunlukla caize müessesiyle açıklanan bu keyfiyet Âbidî'de bambaşka bir biçimde karşımıza çıkar. Şair eserinin tanınmasını, yayılmasını, isminin ölümünden sonra da yaşamasının sağlam bir yolu olarak görmektedir. Bunu temin etmenin en kolay ve tesirli çözümü ise eserin sultan tarafından beğenilmesidir. Zira onun beğendiği bir eseri çevresi ve halkı da beğenecek, çoğaltacak, okuyacak ve böylece yaşatacaktır. Yaşayan ve okunan bir eser kendisiyle birlikte sahibini de unutulmaktan kurtaracaktır.

Şâhî ve Ferhâd-nâme adlı eseri

16 yüzyıl şairi Şâhî hakkında da edebiyat tarihi kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun biri eksik iki nüsha olarak günümüze ulaştığını tespit ettiğimiz *Ferhâd-nâme* mesnevîsi, şairin biyografisini oluşturmada müracaat edeceğimiz tek kaynak olarak görünmektedir.[22]

Şâhî, mesnevîsinin "Bu dîvân-ı belâgat-unvânun tugrâsını hazret-i sâhib-kırân-ı zemân nâm-ı şerîflerine nişân itmege şeh-zâde-i arş-âşyân ve ravza-mekân işâret-i pür-beşâretleri vâsıtasıyla ikdâm olındugına işâretdür." başlığını taşıyan sebeb-i te'lîf kısmında kendini şiir vadisinde hünerli, şiirleri çevresinde tanınan ve beğenilen bir kimse olarak tanıttıktan sonra şiirlerinin şöhretinin Şehzade Mehmed'e kadar ulaştığından ve nihayet

22 Şâhî ve Ferhâdnâme'si ile ilgili bilgiler şu makaleden özetlenmek suretiyle alınmıştır: Rıfat Kütük, "Bilinmeyen bir eser: Şâhî'nin Ferhâdnâme'si," *EKEV Akademi Dergisi*, s. 30 (Kış 2007): 161-86.

ona intisap edip nedimleri arasında yer aldığından, şehzadenin vakitsiz ölümüyle sahipsiz kaldığından bahseder. Bu ölümün ve desteksiz kalışın tesiriyle Mısır'a giden Şâhî, rüyasında Şehzade Mehmed'i görür. Şehzade, cennette başında nurdan bir taç olduğu hâlde Şâhî'ye üzülmemesini, dünyanın gelip geçici bir yer olduğunu, yaşasaydı onu arzularına kavuşturup muradına erişti-receğini, ancak Allah'ın emrine itaat etmekten başka bir şey yapılamayacağını ifade ettikten sonra şaire şiir vadisindeki kudretini hatırlatarak bir *Ferhâd-nâme* yazıp babası Sultan Süleymân'a götürmesini; bu bahaneyle sultana kendisinden ve cennetteki durumundan bahsetmesini, vaktiyle nedimi olduğundan babasını haberdar etmesini; şiir mülkünün müşküllerini çözen, açık görüşlü sultanın bunu karşılıksız bırakmayacağını söyler. Bu sözleri emir kabul eden Şâhî, bir Ferhâd-nâme kaleme alıp sultana sunmaya karar verir.

Şâhî, sebeb-i te'lîf kısmında kendisinden önce *Husrev ü Şîrîn* ve *Ferhâd u Şîrîn* yazan şairlerden Şeyhî (ö. tahminen 834 /1431) ve Alî Şîr Nevâyî'nin (ö. 907 /1501) adlarını anarak bunlardan Şeyhî'yi Ferhâd karakterine hak ettiği önemi vermediği için eleştirir. Ona göre Şeyhî, Pervîz'in güzelliğinden, zenginliğinden, tertip ettiği meclislerin şatafatından uzun uzun bahsetmekte, Şebdîz isimli atına övgüler yağdırmakta, ama Ferhâd'ı sadece Şîrîn'in güzelliğine tutkun, onun aşkıyla can veren bir dağlı olarak göstermektedir. Hâlbuki bütün kaygılardan uzak olan Husrev'in aşk Ferhâd'ıyla dert ortağı olması, aşk yolunda onunla bir kefeye konması mümkün değildir. Gerçi Husrev âlemin hükümdarıdır, ama aşk faslında zerreden bile aşağı konumdadır. Şâhî'ye göre Şeyhî, sırf eserine renk ve his katabilmek için Ferhâd kıssasına yer vermiştir.

Alî Şîr Nevâyî ise şiir ikliminin hakanı olarak daha önceden işlenmemiş bir konuya can vermiş; Ferhâd'ı Çin mülkünün aşk için saltanattan vazgeçip terk-i diyar eden şehzadesi olarak göstererek onu âşıkların sultanı yapmıştır. Şâhî, rivayetini beğendiği Nevâyî'yi üstat kabul ederek kıssayı nakilde ona tabi olmuştur.

Şâhî'nin eseri ve şahsiyeti ile ilgili olarak edebiyat tarihçisinin karşısında iki mesele durmaktadır: Eserde te'lîf tarihi tam olarak belirtilmediğine göre mesnevî hangi tarihte yazılmış olabilir; mahlasından ve Şehzade Mehmed'e intisap edip eserini onun ölümü üzerine yazıp Sultan Süleymân'a sunduğundan başka bir şey bilmediğimiz şairin gerçek kimliği nasıl vuzûha kavuşabilir?

Mesnevînin sebeb-i te'lîfinden edindiğimiz yukarıdaki bilgileri tarihî çerçeveye oturtursak bu sorulara şu cevapları verebiliriz: Şehzade Mehmed, Kanûnî Sultan Süleymân'ın Hürrem Sultan'dan olan oğullarının en büyüğüdür. 928 /1522'de doğan şehzade, Manisa Sancakbeyi iken 950 /1544'te henüz çok genç yaşta çiçek hastalığından ölmüştür. Eser Kanûnî Sultan Süleymân'a sunulduğuna ve bu padişah 974 /1566'da Zigetvar Seferi esnasında vefat ettiğine göre, Şâhî 950 /1544'te hayattadır ve eserini 950-974 (1544-1566) tarihleri arasında kaleme almış olmalıdır.

Şâhî'nin mesnevîsinin iki nüshasından biri Erzurum nüshasıdır ve sondan eksiktir. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Bölümü SA 36'daki nüsha demirbaş listesinde Ferhâd u Şîrîn olarak kayıtlı olup müellifi belirtilmemiştir. Eserin diğer nüshası olan Almanya nüshası (Staatsbibliothek zu Berlin Ms.or. quart. 2002) Türkiye Millî Kütüphanesinin sanal ortamda hizmete sunduğu Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda "Ferhâdnâme" ismiyle yer almış ve müellifi yanlış olarak Şehzade Bâyezîd olarak tespit edilmiştir.[23]

Bu hatanın düzeltilmesi yolunda mesnevînin sebeb-i te'lîfi bize yol gösterecektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Şâhî, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'e intisap etmiş ve onun nedimleri arasında yer almıştır. Eserin kütüphane kataloğunda isnat edildiği Şehzade Bâyezîd (ö. 969 /1561) Şehzade Mehmed'in kardeşidir ve ona intisap edip nedimleri arasında yer alması, üstelik Mehmed öldükten sonra sahipsiz kalması akla ve tarihî gerçeklere uymamaktadır. Bu yanlışlığın mahlas birliğinden kaynaklandığı ve araştırmacı tarafından fark edilip düzeltilmesi gerektiği ortadadır.

23 https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=125559 [06.07.2010].

Sebeb-i te'lîften edindiğimiz bir diğer bilgi ise *Ferhâd u Şîrîn* mesnevîsinin İslam edebiyatlarındaki macerasına aittir. Şâhî, Alî Şîr Nevâyî'nin daha önceden işlenmemiş bir konuya can verdiğini söyleyerek bu kıssayı büyük ve müstakil hikâye şeklinde planlı olarak işleyen ilk şairin Alî Şîr Nevâyî olduğunu teyit etmektedir.

Larendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn adlı eseri

Edebiyat tarihi kaynaklarımızda ismi geçmeyen bir diğer divan şairi ise Larendeli Hamdî'dir.[24] Onun hayatı ve eserleri hakkında sarih bilgileri temin edebileceğimiz yegâne vesika, *Leylâ ile Mecnûn* mesnevîsi'nin 949 /1542'de istinsah edilen tek nüshasından ibarettir. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü 3740 numaraya "Tahayyür-nâme-i Leylâ ve Mecnûn" adıyla kayıtlı yazmanın, zahriyeden önceki varağında bulunan "Terceme-i Kıssa-ı Leylî vü Mecnûn Mevlânâ Hamîdî-i Larendevî" ibaresi, Hamdî'nin Larendeli olduğuna dair sahip olduğumuz tek kayıttır.

Larendeli Hamdî, mesnevîsini yazma nedenini sebeb-i te'lîf bölümünde açıklamaktadır. Sebeb-i te'lîf kısmına kaleme hitapla başlayan Hamdî, kaleme iki dile sahip bulunduğunu söyledikten sonra, bir hikâye yazmak ve geçmiş şairlerin sözlerini aktarmak niyetinde olduğunu haber verir. Kendisinin bu işi yapmakta âciz bir kimse olmadığını ifade eder. Şair, âlem bağının cennete döndüğü bir bahar günü; gülün, Leylâ'nın yüzü gibi açılıp bülbülün, Mecnûn gibi feryat ettiğini; her türlü çiçeğin bütün güzelliğiyle boy gösterdiğini müşahede eder. Hamdî, bu görüntü karşısında *râhat-ı mey*den kendini kaybetmiş bir hâlde Nizâmî'nin deryaya benzeyen hamsesine el vurmayı düşünür. Bu düşünceyle pek çok gün ve gece yorulmak, uykusuz kalmak pahasına elinden düşürmediği Nizâmî'nin hamsesindeki Leylâ

24 Larendeli Hamdî ve eserine ait bilgilerle beyit örnekleri şu çalışmadan alınmıştır: Rıfat Kütük, "Larendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevîsi: inceleme/metin ve diğer Leylâ vü Mecnûn mesnevîleriyle mukayesesi" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002)

ile Mecnûn hikâyesi, ona, bu efsâneyi yazmak için bir işaret gibi görünür. Hâtifden işittiği ses Hamdî'yi, tabiatını kendine ram etmesine rağmen sihir ve şiir vadisinde maksadına ulaşamamış biri olarak tanımladıktan sonra onu *füsun defterine kalem çekip şairlik mülküne alem dikmeye* davet eder. Öyle ki hâtiften gelen bu ses, Hamdî'ye, şiir vadisinde diğer bir Nizâmî olma istikametini göstermekten başka Molla Câmî'nin övgüsünü, Nevâyî'nin aferinini kazanmayı da işaret eder.

Hâtiften işittiklerini bir emir sayan Hamdî, hazineye benzettiği bu eseri meydana getirmenin kolay olmadığını, pek çok sıkıntı çektiğini söyler. Buna mukabil derinlerden zehir ve kan yiyerek ortaya çıkardığı nice eşi bulunmaz incilere müşteri bulamamaktan yakınır.

Mesnevî edebiyatımızda eserin yazılma sebebleri arasında önemli bir yer tutan hâtiften gelen ses imajı[25] Larendeli Hamdî'nin de eserini vücuda getirme sebebi olarak görünür. Şair uygun bir zamanda okuduğu Nizâmî'nin hamsesinden etkilenir ve bu hamseyi meydana getiren hikâyelerden biri olan Leylâ ile Mecnûn efsanesini kaleme almaya niyetlenir. Hâtiften gelen sesin Hamdî'yi sihir ve nazm sahrasında *nâ-kâm* olarak tanımlamasından Hamdî'nin ilk eserinin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi olduğunu çıkarabiliyoruz:

Ki ey tab'ı semendin eyleyen râm
Füsûn u nazm sahrâsında nâ-kâm (703)

Larendeli Hamdî eserini yazdığı tarihi ve eserine verdiği ismi hâtime kısmında şu beyitlerle bildirmektedir:

İşidenler dilerse kim bu nâme
Bile ne asrda irdi temâme

Nebî'nün hicretinden tuta sâlı
Ki tâ ma'lûm idine bu makâlı

25 Ünver, a.g.e., 437.

Çeke ebced hurûfını şümâre
Cümel üslûbı üzre âşkâre

Pes añlaya ki_olur târîh-i mevzûn
Tahayyür-nâme-i Leylî vü Mecnûn
(5414-5417)

Bu tarih beytinin ikinci mısraı ebced hesabıyla 949 /1542 tarihini vermektedir.

O hâlde mesnevîden hareketle edindiğimiz bilgiler şairin "Hamdî" mahlasını kullandığı, eserin te'lîf tarihi olan 949 /1542'de hayatta bulunduğu, Nizâmî'nin Hamsesi'ne nazire yazmayı düşündüğü, Leylâ ile Mecnûn'un bu düşüncenin ilk tezahürü olduğu ve eserini Şehzade Selîm'e sunduğuyla sınırlıdır.

Celîlî'nin Hamsesi

Edebiyatımızın hamse sahibi şairlerinden olan Hâmidî-zâde Celîlî'nin (ö. 977 / 1569'dan sonra) külliyatı Husrev ü Şîrîn, Leylâ ve *Mecnûn, Gül-i Sad-berg, Miheng-nâme* ve *Hecr-nâme* (şairin kendi hasbıhali) isimli eserlerinden oluşur. Hamsesinin, mevcut bilgilerimize göre, bir bütün hâlinde yegâne nüshası, Paris, Bibliothéque Nationale, An. Fon. 364'e kayıtlıdır. Bibliothéque Nationale'de bulunan bu nüsha Leylâ ve Mecnûn ve Hecr-nâme'nin tek nüshası olması bakımından hayli kıymetlidir.

Celîlî'nin *Husrev ü Şîrîn* ile Leylâ ile Mecnûn mesnevîlerinin özellikle hâtime bölümleri edebiyat tarihçisi açısından zengin malzemeyle doludur.[26]

26 Celîlî'nin mesnevîlerinde kendine dair verdiği bilgileri değerlendiren, hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren diğer çalışmalar için bkz. Hüseyin Ayan, "Celîlî'nin Mehek-nâmesi," *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi: Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı*, s. II (1983): 5-13; aynı yazar, "Celîlî'nin Hecr-nâmesi," *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, s. 14 (1986): 155-72; aynı yazar, "Hâmidî-zâde Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u," *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, s. 16 (1988): 55-77; Şevkiye Kazan, "Hâmidî-zâde Celîlî: hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve Husrev ü Şîrîn mesnevîsi: inceleme-tenkidli metin," (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1997); aynı yazar, "Hâmidî-zâde Celîlî ve gazelleri," *Turkish Studies* 2, s. 4 (2007): 466-94.

Şair Husrev ü Şîrîn'in sonunda, eserini 25 yaşındayken 918 /1512'de kaleme aldığını, mesnevîsinin 2019 beyitten oluştuğunu ve Nizâmî'ye nazire yazmak niyetinde olduğunu şu beyitlerle bildiriyor:

Tokuz yüz on sekiz olmışdı hicret
Ki pâyân buldı bu tûmâr-ı mihnet[27]

...

Sorarsan ger bu nazm-ı dürr-nisârı
İki bin on tokuz oldı şümârı

Çü bahr-ı ta'bdan bu dürr-i nâdir
Yigirmi beş yaşumda oldı sâdır

Budur peyveste bu gönlüm merâmı
K'olam hem-pençe-i Genc-i Nizâmî'

Celîlî, Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinin hâtime bölümünde ise eserini 919 /1541'de, yani Husrev ü Şîrîn'den bir yıl sonra, Zilhicce ayının sonlarına doğru Edirne'de yazdığını, mesnevîsinin beyit sayısının 2145 olduğunu şu beyitlerle haber veriyor:

Târîh-i Arab'da ey nigû-fâl
Olmuşdı tokuz yüz on tokuz sâl

Buldı bu sahîfe-i gam encâm
Zi'l-hicce evâhirinde itmâm

Ebyâtı şümâr ey güher-senc
Oldı iki biñ sad ü cihil penc

Bu nâme ki müşg-fâm oldı
Çün Edrine'de temâm oldı[28]

Celîlî'nin hâtime bölümünde verdiği bu bilgiler şüphesiz edebiyat tarihçisi açısından son derece mühimdir. Biz buradan hareketle şairin 893 /1487'de dünyaya geldiğini tespit edebildiğimiz

27 Celîlî, *Husrev ü Şîrîn*, Bibliothéque Nationale, An. Fon. 364, 62b.

28 Celîlî, *Leylâ ile Mecnûn*, Bibliothéque Nationale, An. Fon. 364, 128a-128b.

gibi bu iki eserin yazılma tarihleri, nerede yazıldıkları ve beyit sayıları hakkında ilk ağızdan da bilgilendiririliriz. Beyit sayılarını vermekle müellif, dikkatsiz ve kötü niyetli müstensihlere karşı metnini koruma altına almak istemiş, kopyayı satın almak isteyen heveslilere de nüshanın kıymetini takdir için yol göstermiştir. Edebiyat tarihçisi, müellif nüshası ortada olmayan mesnevîlerin metnini ortaya koyarken eldeki yazmaların sağlamlığını belirlemek maksadıyla bu sayılara mutlaka dikkat etmelidir.

Sonuç

Sebeb-i te'lîf ve hâtimeler mesnevî nazım şekli içinde gelenekselleşmiş bölümlerdendir. Şair burada hem hayatına ve sanat anlayışına, hem de dönemin zevkine dair kıymetli bilgiler verir; eserini yazma nedenlerine temas eder. Bütün bunlar şairin içinde yer aldığı geleneğe, onu şekillendiren tesirlere, kaynak olarak kullandığı malzemelere, yani metinlerarasılığına; yaşadığı tarihe ve diğer eserlerine ve dönemin sanat telakkisine ışık tutan bilgilerdir. Bu bakımdan sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümleri şairlerin biyografilerini ve sanat görüşlerini ortaya koymaya çalışan edebiyat tarihçileri için önemli bilgilerle doludur. Özellikle edebiyat tarihlerinde yer almayan şairler için mesnevîlerin bu bölümleri eldeki yegâne kaynaklar olmaları bakımından ayrıca önem arz ederler.

Kanaatimize göre sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümleri temel edebiyat tarihlerimiz olan tezkireler için de bir kaynak özelliği taşımıştır. Zira tezkire sahiplerinin eserlerine aldıkları bütün şairler ile teker teker görüşmeleri mümkün görünmemektedir. Bilhassa tezkire yazarlarının yetişemedikleri veya görüşemedikleri isimler için diğer sözlü ve yazılı kaynaklar dışında şairin eserlerini, dolayısıyla mesnevîlerin sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerini birer kaynak olarak kullandıklarını söylemek mümkündür.

Bu bölümler günümüze müellif nüshası ulaşmayan eserlerin eldeki kopyalarının sıhhatini belirlemeye de yardımcı olabilirler. Eğer şair hâtime bölümünde eserinin beyit sayısını veriyorsa mevcut nüshalar bu bilgi dikkate alınarak tetkik ve tasnif edilmelidir.

Bununla birlikte şunu belirtmeliyiz ki, bir edebî eseri biyografi için kullanmak gerçekten nazik bir meseledir. Sonuçta sanat eseri biyografi için yazılmış bir belge değildir.[29] Eserle hayat arasında bağlantı noktaları, paralellikler, sapmış benzerlikler, tersine dönmüş yansımalar bulunabilir.[30] Sanat eseri kesinlikle biyografik olarak kabul edilebilecek unsurları ihtiva etse bile, bu unsurlar eserde öylesine yeni bir düzenlemeye ve değişime uğrarlar ki özel olarak şahsî anlamlarını kaybederek basitçe somut insan malzemesi, bir eserin tamamlayıcı parçaları olup çıkarlar.[31]

Bu bakımdan edebiyat tarihçisi sebeb-i te'lîf ve hâtime bölümlerinde, özellikle eserin yazılma nedeni ile ilgili bilgilerin verildiği kısımlara son derece ihtiyatla yaklaşmalı, bunları aktaran kişinin bir "maske", yazarın hakikî kişiliğinin arkasına saklandığı bir "karşı kişi"[32] olabileceğini hatırdan çıkarmamalıdır. Burada verilen yazılma nedenlerinin ne kadarının kurgu, ne kadarının hakikat olduğunu belirlemek edebiyat tarihçisinin dikkatine, müktesebatına, kaynakları kullanma azmi ve becerisine bağlıdır.

Son tahlilde herhangi bir mesnevî üzerinde çalışan araştırmacı eserle yapacağı işbirliğinin sınırlarını iyi belirlemek; eseri anlamak için biyografiye, biyografiyi ortaya koymak için esere başvurma noktalarını doğru tayin etmek ve her hâlükârda sağlam bir okuyucu olduğuna eseri inandırmak zorunda kalacaktır.

29 Réne Wellek ve Austin Varren, *Edebiyat teorisi*, çev. Ö. Faruk Huyugüzel (İzmir: Akademi Kitabevi, 1993), 60.

30 a.e., 61.

31 a.e., 59-60.

32 a.e., 60.